

Simona Akamauskaitė, Vytautas Kardelis
 Vilniaus universitetas

DĖL NULINIŲ VEIKSNIŲ REFERENCIJOS

§ 1. Maždaug prieš dešimtmetį lietuvių lingvistinėje spaudoje įvyko nedidelė polemika tarp Vlado Žulio ir Vytauto Ambrazo dėl „tuščios vietos“, arba, tiksliau tariant, dėl *nulinės jungties* tokiuose sakiniuose, pvz.: *oras gražus, mano brolis neįgalus, nuolatinis kosulys – sunkaus susirgimo simptomas*, kurią sukėlė „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos“ teiginiai apie *nulinę jungtį* (žr. DLKG 1994: 612 tt; Žulys 2003: 177–184; Ambrazas 2004: 136–138). Tiesą sakant, ši polemika atrodo kiek keistokai dėl to, kad V. Žulys, imdamasis „tuščios vietos“ kritikos, visiškai neatsižvelgia į nė vieną iš, V. Ambrazo žodžiais tariant, „daugybės darbų, prirašytų apie nulines formas“ (Ambrazas 2004: 136). Šiems darbams ir jose reiškiamoms idėjoms apžvelgti galima būtų skirti atskirą ir gana nemažą publikaciją. Tačiau tai nėra šio straipsnio tikslas, todėl čia konspektiškai bus paminėti tik patys svarbiausi teoriniai akcentai ir pagrindinės tyrimo kryptys.

§ 2. Pasaulinėje lingvistikoje, susiformavus atskiroms lingvistinėms paradigmoms, *nulinių elementų* problema svarstoma daugiau nei šimtmetį. *Nulinio elemento* tyrimų klestėjimo periodas buvo nuo 1930 iki 1950 m. Tuo metu šis lingvistinis elementas buvo tiriamas ir fonologijoje, ir morfologijoje, ir sintaksėje. Gramatikalizacijos teorijoje taip pat buvo priimta kalbėti apie nulinių kalbinių vienetą. Lingvistai jį taikė ten, kur tam tikras elementas (nuo leksinio iki funkcinio) kalbos sistemoje prarasdavo savo fonologinę raišką. *Nulinio elemento* tematika ir problematika aktualumo nėra praradusi iki šiol, o teorinių problemų sprendimo būdų spektras gana platus: nuo nulinių elementų neigimo iki išsamaus jų tyrinėjimo.

§ 3. Iš *nulinių elementų* problematikos susiformavo *nepilnumo* teorija, kuri pagrindžia pilnųjų ir nepilnųjų morfologinių bei sintaksinių struktūrų realizacijos bei vadinamųjų *nulinių kategorijų*, kurios yra būtinos sintaksinių struktūrų grandys, bet ne visada yra išreikštos eksplicitiškai (kitai tariant, fonologiškai), tyrimus. Svarbiausia nepilnumo teorijos užduotis – išryškinti faktorius, dėl kurių tam tikrų komponentų eksplicitinė realizacija yra nebūtina, komplikauta arba neįmanoma. Svarbiausius šios teorijos aspektus labai apibendrintai galima suformuluoti taip:

a) lingvistai iš principo sutaria, kad kalbos struktūroje egzistuoja „reikšmingas nebuvimas“ (Mel'čuk 2006: 469–470);

b) to „reikšmingo nebuvimo“ išraiška yra konkretus *nulinis elementas* – tam tikra ženklų, kurio svarbiausias požymis yra fonologinės išraiškos nebuvimas, rūšis, pgl.: „zero is used as some sort of sign of phonetic reduction to nothing“ (Segel 2008, 3);

c) nors *nulinis elementas* ir neturi fonologinės išraiškos, ir jo vietą struktūroje, ir jo referenciją rodo atitinkami jį supančių elementų struktūriniai požymiai¹.

Svarbiausius teorinius pagrindus nepilnumo teorijai paklojo I. Melčiuko ir N. Chomskio idėjos (žr. Мельчук 1974: 343–360; Mel'čuk 1979: 224–260; Mel'čuk 2006: 469–516; Chomsky, Lasnik 1993: 506–569), kuriomis rėmėsi, jas verifikavo ir papildė kiti nulinius elementus tyrę lingvistai (plg. Zimmerling 2007: 457–470; 2008a; 2008b: 228–244; 2009). Nepilnumo teorijos kertiniai akmenys yra nulinės sintaksinės kategorijos (I. Melčiuko 'nulinė leksema', *zero lexeme* ir N. Chomskio 'tuščioji kategorija', *empty category*) ir elipsės, arba „elementų ištrynimo“ (ang. *deletion rules*) samprata.

§ 4. *Nuliniu elementu* galima vadinti tokį kalbos ženklą, kuris neturi fonologinės išraiškos kalbėjimo sraute (šnekoje) tose pozicijose, kuriose yra tikėtinas (Mel'čuk 2006: 469; plg. Crystal 2011, 554²). Čia galima pasitelkti I. Melčiuko formulę, apibūdinančią *nulinį elementą*: „A zero linguistic sign X is a sign whose signifier is empty: $\mathbf{X} = \{ \langle X \rangle; / \Lambda /; \Sigma_X \}$ (Λ stands for 'the empty set'; a zero sign is written as \emptyset) (Mel'čuk 2006: 469). Taigi *nulinis elementas* X yra ženklas, kurio žymiklis yra tuščias.

Chrestomatiniu pavyzdžiu yra tapęs morfologinis nulis rusų kalboje: moteriškosios giminės daugiskaitos kilmininko formą galima užrašyti taip: *pyk* + $-\emptyset$ 'rankų'. *Nulinis elementas* čia žymi daugiskaitos kilmininką. Kad nulinis elementas šioje formoje egzistuoja, aišku ne iš to, kad jis nėra išreikštas, bet iš to, jog žodžio formos *pyk* nelydi nei vienas iš galimų kaitybinių elementų (daugiau morfologinio nulio pavyzdžių žr. Mel'čuk 2006: 471 tt; Mel'čuk 1979: 220 tt). Panašiai yra ir su lietuvių kalbos vyriškosios giminės o-kamieno vienaskaitos kilmininku. Palyginti su kitų kamienų ir paradigmų raiška (plg. *rankos, katės, akies, sūnaus, šuns*), forma *vaiko* neturi kilmininko žymiklio -s.

Tipiškas sintaksinių konstrukcijų nulinio elemento pavyzdys gali būti jau minėta nulinė jungtis, pvz., (1) ru. *олигарху – богатые люди*, liet. *oligarchai – turtingi žmonės*. Kitas atvejis – nulinis veiksnys, pvz.: *viščiukus skaičiuoja rudenį*.

I. Melčiukas išskiria tris sąlygas, kurios yra būtinos kalbant apie nulinius elementus: 1) išreiškiamumą (ang. *expressiveness*); 2) išskirtinumą (ang. *exclusiveness*) ir 3) kontrastingumą (ang. *contrastiveness*). Pasak lingvisto, nulinis elementas visada turi atlikti savo funkciją: *išreikšti* realiai esantį turinį, jį išreikšti *išskirtinai* ir sudaryti *kontrastą* su nenuliniu elementu (Mel'čuk 2006: 470–471). Panašiai svarsto ir W. McGregoras teigdamas, kad nulinis kalbos vienetas yra identifikuoja-

¹ Reikia nepamiršti, kad ne visus *nepilnumo* reiškinius galima paaiškinti *nulinių elementų* egzistavimu (išsamiau žr. Segel 2008, 3–4). Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nulinių elementų struktūros sandara priklauso ir nuo konkrečios atskirų kalbų empirinės medžiagos (žr. Zimmerling 2008; 2009).

² Plg. *An abstract unit with no physical realization in the stream of speech* (Crystal 2011, 554).

mas tik pagal savo skiriamąją reikšmę (ang. *distinctive value*), todėl visada turi kontrastuoti su fonologiškai išreikštais elementais. Kitaip tariant, tam tikras kalbinis vienetas atitinkamoje formų grupėje (paradigmoje) neturi fonologinės raiškos, dėl to yra atsiradusi spraga. Pastaroji yra konkrečioje gramatinėje aplinkoje, sudaro opoziciją su nenuliniais elementais paradigmoje ir turi atitinkamą semantinę krūvį (McGregor 2003: 80–82).

§ 5. Apžvelgus nulinių elementų tyrimų lauką galima teigti, kad jie dažniausiai tiriami dviem aspektais – morfologiniu ir sintaksiniu (žr. Haas 1957: 33–53; Mel'čuk 1979: 224–260; Mel'čuk 2006: 469–516; Chomsky, Lasnik 1993: 506–569; McGregor 2003: 75–119; Segel 2008: 1–20; Vujević 2012: 407–415; Zimmerling 2007: 457–470; 2008a; 2008b: 228–244; 2009; Мельчук 1974: 343–360; Падучева, Лященко 1973: 20–31; Плунгян 1994: 148–155; Булыгина, Шмелев 1990: 109–117). Pastarųjų metų tyrimai rodo, kad su sintaksiniais nulinių elementų tyrimais yra susijęs ir semantinis aspektas, kur galima skirti kelias tyrimo kryptis:

a) nagrinėjamos *nulinių elementų* referencinės ypatybės (plg. Булыгина, Шмелев 1990: 109–117; Маркова, Панёвова 2002: 1–12);

b) *nulinių elementų* semantika yra svarbi teksto kohezijos tyrimuose (plg. Vujević 2012: 407–415);

c) su semantinėmis *nulinių elementų* problemomis susiduriama vertimuose ieškant vienos kalbos žodžių atitikmenų kitoje kalboje (plg. Cvilikaitė 2005: 480–490; 2006: 127–142; Benvivogli, Pianta 2000; 2003). Vertimo teoretikai vartoja specialų terminą *leksinės ertmės* (ang. *Lexical Gaps*);

d) nulinių kalbinių elementų problema nagrinėjama ir tekstynų lingvistikoje, kur svarbus sintaksinių ir semantinių nulinių vienetų skyrimas ir jų išskyrimo tekстыne tikslingumas, elipsinio ir nulinio ženklų atribojimas, elipsinių ir nepilnųjų konstrukcijų atskyrimas. Tekstynų lingvistikai aktuali ne tik teorinė nulinių elementų problematika, bet ir praktiniai klausimai – yra svarbi nulinių elementų anotavimo tekстыne problema (plg. Копотев, Гури́н 2006: 166–173; 2006: 280–284; 2007: 307–309).

Taip pat aktualus ir nulinių elementų tipologijos klausimas (žr. Zimmerling 2008b: 10; 2009: 15).

§ 6. Dabar trumpai galima grįžti prie V. Žulio ir V. Ambrazo polemikos, kuri platesnio atgarsio tarp lietuvių lingvistų nesulaukė ir naujų diskusijų nesukėlė. Bene svarbiausias iš jos plaukiantis dalykas yra tas, jog ši polemika akivaizdžiai parodė, kad lietuvių lingvistikoje *nuliui* (ang. *zero*), arba *nuliniamis elementams*³, skirta labai mažai dėmesio. Be „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos“ teiginių pavyko rasti tik vieną išsamų tekstą, 2005 m. publikuotą straipsnių rinkinyje „Gramatinių

³ Lingvistinėje literatūroje anglų ar vokiečių kalbomis įprasta vartoti terminą *zero*. Pažodinis lietuviškas atitikmuo būtų *nulis*, tačiau šiame straipsnyje bus vartojamas terminas *nulinis elementas*.

funkcijų tyrimai“, kurio autoriai – Axelis Holvoetas ir Artūras Judžentis. Straipsnyje, kuriame nagrinėjami beasmeniai sakiniai ir beasmeniškumo sąvoka, be beasmeniškumo ir veiksnio pozicijos, tautologinių veiksnių, sakinių be veiksnio vardininko, konstrukcijų su predikatiniais būdvardžiais problematikos, aptariamas ir nulinis veiksnys (Holvoet, Judžentis 2005: 161–179).

§ 7. A. Holvoetas ir A. Judžentis mano, kad lietuvių kalboje reikėtų skirti nulinį anaforinį veiksnių ir nulinį veiksnių, o tokią skirtį pagrindžia šiais konkrečiais pavyzdžiais, plg.:

(1) *Vienatinė Šimonių dukrelė, užtai [Ø ir užaugo daili lyg lelija, visų mylima, visų globojama].*

(2) *Važiuojant nelygiu keliu keleivius smarkiai kratė.*

(3) *Pakilus vėjui, valtyje mus pradėjo mėtyti ten ir atgal.*

Autoriai (1) pavyzdyje esančio nulinio anaforinio veiksnio buvimą argumentuoja tuo, kad „Numanomą veiksnio „reikšmė“ nustatoma iš konteksto, taip pat kaip asmeninių įvardžių. Todėl jį galima laikyti 3-iojo asmens įvardžių variantu ir vadinti anaforiniu nuliniu veiksniu“ (Holvoet, Judžentis 2005: 167–168). (2) ir (3) pavyzdžiuose esantis veiksnys nėra anaforinis, nes „jo reikšmė nuo konteksto nepriklauso. Šis neanaforinis nulinis veiksnys įgyja pastovią semantinę interpretaciją ‘tam tikri aplinkos reiškiniai’ ir kontekstas gali tik nežymiai šią reikšmę patikslinti“ (ten pat: 168). Be to, autorių nuomone, anaforinis nulinis veiksnys „tam tikra prasme yra leksinis reiškinys: jo „reikšmės“ (iš tikrųjų – referencija) visada sutampa su 3-iojo asmens įvardžių reikšmėmis. Pastovios reikšmės toks veiksnys neturi. Jis yra nulinis anaforinis (t. y. turinčio tik referencinę funkciją, o ne reikšmę) leksinio vieneto variantas“ (ten pat: 168). Nuliniam veiksniui priskiriamos reikšmės „negalima išreikšti jokių leksiniu vienetu. Nėra net žodžio, kuriuo tokį nulinį veiksnių būtų galima (kaip anaforinį nulinį veiksnių) pakeisti, todėl jis negali būti laikomas kokios nors leksemos nuliniu variantu. Šio nulinio veiksnio prigimtis iš esmės yra sintaksinė, jo reikšmė perteikiama pasitelkiant tam tikrą sintaksinę konstrukciją.“ (Holvoet, Judžentis 2005, 168).

Taigi skirtis tarp nulinių anaforinių ir nulinių veiksnių iš principo aiški, trumpai ją galima apibrėžti pasitelkus požymį $\pm turi reikšmę$.

§ 8. Iš esmės pritariant A. Holvoeto ir A. Judžentis nulinio veiksnio interpretacijai, šią temą galima dar šiek tiek paplėtoti. Todėl šiame straipsnyje irgi bus sustota ties nulinių veiksnių problematika, tačiau didžiausias dėmesys bus skirtas ne sintaksiniam, bet semantiniam aspektui. Konkrečiai tariant, tyrimo objektas bus sintaksinėje struktūroje esančių, bet fonologiškai neišreikštų nulinių veiksnių referencinės ypatybės. Norint tas ypatybes apibrėžti, reikia atsakyti į klausimą, ar į veiksmožodžio atvertą, bet neužimtą (fonologiškai neišreikštą) veiksnio poziciją gali pretenduoti bet koks referentas, ar yra tam tikrų apribojimų. Jeigu taip, tai kas tuos apribojimus lemia? Galima spėti, kad nemenką vaidmenį čia gali vaidinti ne tik sintaksinė struktūra, bet ir veiksmožodžio semantika.

§ 9. Kad nulinių veiksnių semantinis krūvis yra nevienodas ir kad nulinio veiksnio referentai gali būti skirtingi, yra gerai parodęs I. Melčiukas savo teoriniuose svarstymuose apie nulinius elementus (Мельчук 1974: 343–361; 1979: 224–260; plg. Zimmerling 2008: 5–7; 2009: 11–15). Čia galima pateikti jau klasikiniais tapusius pavyzdžius⁴:

(4) *улицу засыпали песком* ir

(5) *улицу засыпало песком*.

Jeigu pavyzdžiuose (4) ir (5) nebūtų įsivesti nuliniai elementai: (4) *улицу ∅ засыпали песком* ir (5) *улицу ∅ засыпало песком*, anot I. Melčiuko, sakinių analizė iš karto susidurtų su dviem problemomis. Pirmoji – semantinė. Palyginus abu pavyzdžius nesunku pastebėti, kad jų reikšmės skiriasi. Iš (4) pavyzdžio aišku, kad gatvę smėliu užbarstė žmonės ($\emptyset_{\text{žmonės}}$), o antrasis rodo, kad tą veiksmą atliko ne žmonės, o kažkokios išorinės jėgos – vėjas, audra ar pan. ($\emptyset_{\text{stichijos}}$). Jeigu nulinių elementų nepripažintume, tada liktų neaišku, kas nulemia reikšmę ‘žmonės’ ir ‘stichijos’. Iš sakinio struktūros galima daryti išvadą, kad tą turi nulemti veiksmažodžio forma. Tačiau tada tektų pripažinti, kad praktiškai kiekvieno rusų kalbos veiksmažodžio 3 asmens daugiskaitos ir 3 asmens vienaskaitos niekatrosios giminės formos visada yra nevienareikšmės: *я* = arba ‘*я*’ (esam. 1. 3 asmuo), arba ‘*люди я*’. Be to, tokiu atveju veiksmažodžio paradigmoje reikėtų skirti formas reikšme ir ‘žmonės’, ir ‘stichijos’. Norint išvengti šių kelblumų, galima interpretuoti, kad reikšmės ‘žmonės’ ir ‘stichijos’ veiksmažodžio formoms būdingos ne visada, bet tik tam tikrose konstrukcijose, ir būtent tokiose, kuriose nėra fonologiškai išreikšto veiksnio. Taigi čia kalbame apie *veiksnių nebuvimą*, iš principo – apie nulinį elementą, kuris ir nulemia ‘žmonės’ ir ‘stichijos’ skirtumą.

Neįsivedus nulinių elementų kiltų antroji problema – sintaksinė. Jeigu abiejų pavyzdžių sintaksinėje struktūroje nėra veiksnį atitinkančių elementų, tada kyla klausimas, kaip elgtis su tarinio (būtojo laiko veiksmažodžio) gimine, skaičiumi ir asmeniu. Veiksmažodis *засыпать* ‘užberti’, patkęs į paviršinę sintaksinę struktūrą, pats nelemia nei giminės, nei skaičiaus, nei asmens, nes juos nulemia gramatinis subjektas, kitaip tariant, tai yra veiksnio, kurio nei viename iš pavyzdžių nėra, prerogatyva. Dėl to, kad abiejuose pavyzdžiuose lekšemos *засыпать* ‘užberti’ paviršinė sintaksinė struktūra nežymi nei giminės, nei skaičiaus, nei asmens, reikia kalbėti apie nulinius subjektus kaip derinimo su veiksmažodžiu šaltinį. Nulinis elementas $\emptyset_{\text{žmonės}}$ reikalauja derinimo su veiksmažodžio daugiskaitos 3 asmens forma, o $\emptyset_{\text{stichijos}}$ – su veiksmažodžio vienaskaitos 3 asmens *neutrum* forma (Мельчук 1974: 350–353; Mel’čuk 1979, 233–235). Vadinas, nulinis elementas yra „įrašomas“ į semantinę sakinio struktūrą ir įgauna „reikšmę“, kurią konkretizuoja morfologiniai rodikliai (plg. ru. *засыпали песком*: *засыпало песком*).

⁴ Lietuviškų šių pavyzdžių atitikmenų interpretaciją žr. § 10.

Šie I. Melčiuko pateikti ir išanalizuoti pavyzdžiai įrodo, kad neanaforinio *nulinio veiksnio* referentai gali būti skirtingi.

§ 10. Turint galvoje I. Melčiuko pavyzdžius, dar reikia aptarti kai kuriuos rusų ir lietuvių kalbos su nuliniu veiksniu susijusius skirtumus, išryškėjančius į analizę įtraukus 3 asmens įvardį, kuris yra svarbus nulinio anaforinio veiksnio ir nulinio veiksnio skirties rodiklis (žr. Holvoet, Judžentis 2005: 168).

Rusų kalboje sakinyje (4) *улицу* Ø *засыпали песком* nulinio veiksnio poziciją 3 asmens įvardis užimti gali, o pavyzdyje (5) *улицу засыпало песком* – ne, nes sakinys (5a) *улицу* Ø_{Pro3} *засыпало песком* būtų anomališkas. Vadinas, skirtingą nulinio veiksnio referentą (Ø_{žmonės} ar Ø_{stichijos}) rodo veiksmažodžio gramatinė forma. Lietuvių kalboje įmanomas tik vienas sakinių (4) ir (5) vertimo atitikmuo (dėl veiksmažodžio 3 asmens formos specifikos):

(6) Ø *gatvę nubarstė smėliu*,

Čia 3 asmens įvardis laisvai gali užimti nulinio veiksnio poziciją ir sakinys nebus anomališkas, plg.: (6a) Ø_{Pro3} (jis, ji, jie, jos) *gatvę nubarstė smėliu*.

Gramatinė veiksmažodžio forma negali rodyti, kaip rusų kalboje, skirtumo tarp Ø_{žmonės} ir Ø_{stichijos}. Koks yra nulinio veiksnio referentas, pasakyti negalima, nes tai gali būti ir ‘žmonės’, ir ‘stichijos’, plg.:

(6b) Ø *gatvę nubarstė smėliu* → Ø_{Pro3} (jis, ji, jie, jos) *gatvę nubarsė smėliu* → [*darbininkai, audra, vėjas*] *nubarstė gatvę smėliu*.

Panašių atvejų lietuvių kalboje yra ir daugiau. Čia galima pasinaudoti tais pačiais A. Judženčio ir A. Holvoeto (žr. 2–3) pavyzdžiais ir pridėti dar kelis:

(7) *Važiuojant nelygiu keliu* Ø *keleivius smarkiai kratė*.

(8) *Pakilus vėjui, valtyje* Ø *mus pradėjo mėtyti ten ir atgal*.

(9) *Po vieno skrydžio į Tailandą, kai lėktuvą smarkiai* Ø *purė dėl didelės turbulencijos, pradėjau bijoti skristi*⁵.

(10) *Naktis traukinyje tikrai nebuvo patogi, trūko vietos,* Ø *smarkiai kratė, tačiau visi kupini pirmosios dienos įspūdžių šiaip taip sumigome*⁶.

3 asmens įvardis veiksnio poziciją šiuose sakiniuose vargu ar gali užimti, nes sakinių struktūra jo į veiksmažodžio atvertą veiksnio poziciją neįsileidžia, sakiniai su Ø_{Pro3} (jis, ji, jie, jos) lietuvių kalboje būtų anomališki. Todėl nulinio veiksnio referentams šiuo atveju (7–10) reikėtų priskirti požymį ‘gamtos jėgos’.

Šiai grupei struktūriškai artimas ir šis sakinys (11):

⁵ Pavyzdys iš <http://toptravel.lt/straipsniai/item114-41.html>

⁶ Pavyzdys iš <http://www.misijasibiras.lt/2013/dominykas/irasas/416>

(11) *Jei qžuolinės durys būdavo atviros, namas atrodydavo labai didelis; jei ne – toks, kokius šiais laikais Ø stato – vargiai kur bepasisuksi.*

Tačiau semantiškai (11) pavyzdys yra kitoks, nes nulinio veiksnio referentas, be jokios abejonės, yra ne 'gamtos jėgos', bet 'žmonės', arba 'žmonės, pasitelkę ir valdantys techniką'. 3 asmens įvardis veiksnio poziciją šiuose sakiniuose gali užimti. Ir tai priklauso ne tiek nuo sakinio struktūros, kiek nuo veiksmožodžio *statyti* semantikos.

Tas faktas, kad sintaksinė sakinio struktūra į veiksmožodžio atvertą veiksnio poziciją įsileidžia \emptyset_{Pro_3} , išryškina dar vieną svarbią problemą – nulinio elemento ir elipsės santykį.

§ 11. Diskusijų, ar reikia skirti nulinį elementą ir elipsinį elementą, lingvistinėje literatūroje būta nemažai. Vis dėlto patikimesnė ir labiau argumentuota nuomonė tų, kurie šiuos reiškinius skiria. Nesileidžiant į diskusijų aptarimą ir pasirėmus I. Melčiuko nuomone, kad „Нуль и эллипсис в языке резко противопоставлены“ (argumentus žr. Мельчук 1974: 357–358; plg. dar Маркова, Панёвова 2002), galima tik trumpai apibendrinti svarbiausius nulinio ir elipsinio elementų skirtumus.

Nulinis ir elipsinis elementai sutampa tik vienu požymiu – abu neturi fonologinės išraiškos, bet skiriasi keliais svarbiausiais požymiais:

- a) \pm turintis referenciją (+nulinis elementas, -elipsinis elementas);
- b) \pm anaforinis (+elipsinis elementas, -nulinis elementas);
- c) \pm sintaksinėje struktūroje pakeičiamas Pro_3 (+elipsinis elementas, -nulinis elementas).

Nulinis elementas yra ženklas, neturintis fonologinės išraiškos, tačiau galintis referuoti. Kitaip tariant, jis savyje turi sukaupęs tam tikrą informaciją, kuri beveik nepriklauso nuo konteksto.

Tuo tarpu elipsinis elementas, skirtingai nei nulinis, atitinkamoje gramatinėje ar sintaksinėje aplinkoje yra „ištrinamas“ (ang. *deletion rules*)⁷. Tokiu būdu atsiradęs *nulinis elementas* negali referuoti, nes dalyvauja substitucijos mechanizme, yra priklausomas nuo ankstesnio konteksto ir iš principo priklauso anaforos struktūrai⁸. Kitaip tariant, elipsinis elementas gaunamas iš neelipsinio per transformaciją, kai tam tikras fonologinę išraišką turintis elementas pasakymo struktūroje keičiamas tokios išraiškos neturinčiu. Atkurtas elipsinis elementas nerefereuoja – neperteikia jokios naujos informacijos ir yra susijęs su iš ankstesnio konteksto žinomu, nenauju referentu, plg.:

(12) *Laura nusipirko raudoną palaidinę, o aš nusipirkau mėlyną Ø.*

(12a) {*Laura nusipirko raudoną palaidinę, o aš nusipirkau mėlyną [palaidinę].*}

⁷ Šių elemento „ištrynimo“ taisyklių esmė yra tam tikro ženklo A pakeitimas *nuliu* kontekste X–Y' (A → Ø/ X–Y) ir yra taikomos fonologijoje, gramatikoje ir semantikoje (Crystal 2011: 554).

⁸ Plg. kad ir tokius elipsės ir nulinio elemento apibrėžimus: Эллипсис – это контекстуально или ситуативно обусловленная нереализация конститутивного члена схемы предложения. Нулевая форма синтаксического знака – это системно обусловленная нулевая реализация одного или нескольких членов морфолого-синтаксической парадигмы с однозначной семантической дефинируемостью (Vyehodilova 2001).

(13) *Seniau Laura labiau padėdavo. Seniau Ø ir šunį pavedžiodavo, ir indus išplaudavo.*

(13a) {*Seniau Laura labiau padėdavo. Seniau [ji] ir šunį pavedžiodavo, ir indus išplaudavo.*}

(14) ang. *But I knew my fear was irrational. Tina's Ø wasn't Ø*; liet. *'Bet aš žinojau, kad mano baimė buvo irracionali. Tinos Ø nebuvo Ø* (žr. Vujević 2012, 412).

(14a) {ang. *But I knew my fear was irrational. Tina's [fear] wasn't [irrational]*; liet. *'Bet aš žinojau, kad mano baimė buvo irracionali. Tinos [baimė] nebuvo [irracionali].*} (žr. ten pat).

Pasak M. Vujević, elipsė gali būti traktuojama kaip nulinė substitucija, kai atitinkamos pilnosios anaforos struktūroje dalyvaujančios formos pakeičiamos nulinėmis. Ir substitucijos, ir elipsės atveju tam tikras kalbinis elementas gali būti atstatomas iš konteksto, skirtumas tik tas, kad substitucijos atveju yra matomas santykis tarp vadinamosios *pro* formos (kitaip tariant, įvardžio) ir jos antecedento, o elipsės – tarp *pro* formos ir atitinkamos spragos tekste, kitaip tariant, nulinio elemento Ø. Plg. dar (13) pavyzdį, kurį galima transformuoti taip:

(13a) *Seniau **Laura** labiau padėdavo. Seniau **ji** ir šunį pavedžiodavo. O dar seniau Ø ir indus išplaudavo:*

Laura → *ji* substitucija (anaforos struktūra) (*Seniau **ji** ir šunį pavedžiodavo*), *ji* → Ø (elipsės struktūra) (*O dar seniau Ø_{Pro3o} ir indus išplaudavo*).

Elipsė priklauso ne nuo sintaksinės sakinio struktūros, bet nuo tam tikros kalbos vartojimo situacijos. Pagrindinė jos funkcija yra vengti žodžių, frazių ar sakinių pasikartojimo tekste ir tekstą padaryti darnų, sujungtą semantinį vienetą. Elipsė kartu su substitucija yra susijusios su kohezija, kuri atsiranda tada, kai tam tikras – trūkstamas – elementas priklauso nuo kito elemento, arba kai vienas kalbinis vienetas presuponuoja kitą. Kohezija sukuria tam tikrą teksto tęstinumą. Jis ir kontekstas reikalingi tam, kad adresanto išsakyta mintis pasiektų adresatą ir komunikacijos aktas vyktų sėkmingai (Vujević 2012: 407–409)⁹.

Elipsė kalbos sistemoje turi sinonimiškų raiškos būdų (plg. *Laura* → *ji* → Ø_{Pro3}), o nulinis elementas neturi, todėl jo referencinės ypatybės turi būti nagrinėjamos atskirai. Plg. (15) pavyzdį:

(15) *Viščiukus Ø skaičiuoja rudenį.*

Čia elipsę išvelgti vargu ar būtų galima, nes kalbos sistemoje nėra elemento, galinčio pretenduoti į eliptuojamo veiksnio substitutą. (15) sakinytis turi apibendrinamąją asmens referenciją, todėl trūkstamo elemento negalima pakeisti Pro₃.

⁹ Kalbant apie elipsę tekste, kyla klausimas – kokios yra jos ribos? Ar kiekvienas sakinytis, kurio struktūra yra nepilna, laikytinas elipsiniu? Reikia pabrėžti, kad tokiais atvejais galvoje neturimi visi pavyzdžiai, rodantys tam tikros informacijos trūkumą, nes kitaip tai būtų taikoma kiekvienam pasakytam ar parašytam sakiniui. Priešingai, apie elipsę kalbama tik tada, kai frazių arba sakinių struktūra yra iš anksto nulemta atitinkamos sakinio kategorijos, kuri laikoma praleistos informacijos šaltiniu. Kitaip tariant, elipsė matoma ten, kur kažkas, kas sakinio struktūroje yra reikalinga, lieka neišreikšta, dėl to atsiranda sakinio ir minties neužbaigtumas, susijęs su praleistu elementu. Elipsiniai sakiniai paprastai būna referuojantys, nes komunikacijos akto dalyviai žino, apie ką kalbama (Vujević 2012: 414–415).

Be jau minėtų struktūrinių nulinio elemento ir elipsinio elemento skirtumų, būtina minėti dar vieną aplinkybę, kuri prisideda prie šių elementų skirties ir yra svarbi analizuojant empirinę medžiagą. Tai – kontekstas, tiksliau tariant, už atskirą pasakymą platesnis kontekstas. Tiktai atsižvelgus į jį galima interpretuoti sakinį \emptyset *gatoę nubarstė smėliu* ir nustatyti, ar \emptyset yra anaforinis nulinis, ar nulinis veiksnys. Plg. dar vieną pavyzdį: (16) \emptyset *Nubarstė beveik 200 tiltų*¹⁰, kurį nesunkiai galima transformuoti į (16a) \emptyset_{Pro_3} *Nubarstė beveik 200 tiltų*, kur nulinio veiksnio referentas gali būti ir ‘žmogus’, ir ‘gamtos jėgos’, ir ‘kas nors’ (plg. Melčiuk 1974: 352–353). Kaip iš tikrųjų reiktų interpretuoti šį sakinį, paaiškėja tik iš konteksto. Beje, čia dar įdomu tai, kad veiksnio referentas paaiškėja ne iš ankstesnio, bet iš vėlesnio konteksto, todėl šį atvejį galima interpretuoti kaip turintį nulinį kataforinį veiksnių, kur \emptyset_{Pro_3} yra referento ‘*kelininkai*’ substitutas.

Greičiausiai taip pat aiškintinas ir sakiny (17) *Į duris \emptyset paskambino* (plg. Булыгина, Шмелев 1990: 111). Viena vertus, galima manyti, kad \emptyset žymi atskiro, konkretaus asmens referenciją ir trūkstamo elemento negalima pakeisti Pro_3 . Kita vertus, pasitelkus kontekstą, transformacija (17a) *Į duris \emptyset_{Pro_3} paskambino* yra įmanoma, plg. (18) sakinį¹¹:

(18) *Ėmiau Riordanui pasakoti apie nepažįstamąjį, kurį mačiau gretimame negyvenamame name, bet \emptyset paskambino į duris. \emptyset Paskambino į duris. Atrodė visiškai normalu – lyg būčiau užsisakęs picą. Įėjo du detektyvai, pavargę po pamainos.*

Vadinasi, šiuo atveju taip pat reiktų kalbėti apie nulinį kataforinį veiksnių: \emptyset_{Pro_3} *paskambino į duris*, kur \emptyset_{Pro_3} yra kataforinis, nurodantis referentą ‘*du detektyvai*’.

Trumpai apibendrinant galima teigti, kad kalbėti apie nulinių elementų referenciją galima tada, kai fonetiškai neišreikštas kalbinis vienetas turi atitinkamą semantinę krūvį ir yra susijęs su kokiu nors referentu. Nuliniai semantiniai elementai visada referuoja apie tam tikrus tikrovės dalykus net ir konkrečiai jų neįvardydami, kai nulinis elementas rodo neapibrėžtą, nekonkretų referentą. Tuo tarpu elipsiniai elementai neturi savarankiškos referencijos, nes jų referencinės ypatybės yra tokios pat, kaip ir eliptuojamų elementų. Tai, kad nulinis elementas iš tiesų referuoja, sprendžiama iš jo padėties pasakyme. Palikdamas tam tikrą poziciją tuščią, nulinis elementas vis dėlto perteikia atitinkamą semantinę krūvį taip parodydamas, kad kažkas adresanto yra nutylėta. Čia svarbi ir sintaksinė sakinio struktūra, ir sakinio semantika. Kai referentas nesunkiai gali būti atstatomas iš konteksto, turime elipsinį elementą \emptyset_{Pro_3} , artimą įprastam 3 asmens įvardžiui (plg. Булыгина, Шмелев: 1990, 109–117; dar žr. Vychodilova 2001; Panevová 1998; Ларькина 2009; Маркова, Панеева 2002; Vujević 2012: 410–412).

¹⁰ Pavyzdys iš:

https://www.google.lt/?gws_rd=cr,ssl&ei=IKVVKvwCIXsUrXVg6AL#q=nubarst%C4%97+tiltus

¹¹ Pavyzdys iš: <http://www.almalittera.lt/img/uploads/pdf/Dingusi.pdf>

Taip pat reikia pabrėžti, kad analizuojant vien tik pavienius pavyzdžius, net ir remiantis gana aiškiai suformuluotais teoriniais principais, ne visada galima juos patikimai interpretuoti. Svarbu tai, kad teisingai suprasti tekstą ir išvengti dviprasmiškumo adresatui padeda kontekstas.

§ 12. Aptarus svarbiausias teorines prielaidas galima panagrinėti konkrečią empirinę lietuvių kalbos medžiagą ir pažiūrėti, kaip realizuojami nuliniai veiksniai ir kokios atsiskleidžia jų referencinės ypatybės. Empirinė medžiaga straipsniui imta iš šnekamosios kalbos, analizei pasirinkti vakarų aukštaičių kauniškių Šakių ir Griškabūdžio šnektų tarminiai tekstai¹²: Rimos Bacevičiūtės „Šakių šnektos tekstai“ (ŠT) (2006) ir Rimos Bacevičiūtės bei Vilijos Sakalauskienės „Griškabūdžio apylinkių tekstai“ (GT) (2008)¹³.

§ 13. Deja, tekstuose nepasitaikė tokio tipo pavyzdžių kaip (7–10) su veiksmažodžiais *krėsti, kratyti, purtyti, laužti, laužyti, statyti, mėtyti, nešioti* ir pan., kur galima būtų tikėtis nulinio neanforinio veiksnio, o jo referentui būtų galima priskirti požymius ‘*tam tikri aplinkos reiškiniai*’, ‘*stichijos*’, ‘*gamtos jėgos*’.

Apžvelgus pavienius iš tekstų išrinktus pavyzdžius su nulinais elementais veiksnio pozicijoje, galima aptarti kelias pavyzdžių grupes, kurios susirikiuoja atsižvelgiant į: a) veiksmažodžio semantiką, b) ar nulinio veiksnio referantai turi požymius ‘asmuo’, ‘ne asmuo’, c) ar iš principo į sakinio struktūrą įmanoma įtraukti \emptyset_{Pro3} elementą, d) į nulinio elemento referento abstraktumo ir konkretumo laipsnį.

§ 14. Pirmoji pavyzdžių grupė, kur veiksmažodis atveria veiksnio poziciją, bet ji nėra užpildoma ir vietoj subjekto, kuriam numatyta vardininko linksnio pozicija, atsiranda nulinis elementas:

(19) *Tai būdavo lino, lino pirtys, kur juosius, tuos linus \emptyset mindavo, ruošdavo, darydavo, paskui verpėjos verpdavo ir, ir \emptyset išaudžia, ir tą audimą \emptyset išaudė, tai žinokit, prie prūdo \emptyset balina paskui* (GT 26).

(20) *Daleiskim, vat \emptyset išaudė, išaudė lino, tai \emptyset pasiuvo vaikam, ir vyrai nešiodavo, viskas buvo iš lino* (GT 26).

(21) *[O kaip milq \emptyset velia, ar matēt?] Nemačiau, kokie ten volai eidavo. Jau tą iš vilnos, milas vadinosi iš vilnų. Reikdavo avj, nu avis \emptyset nukirpdavo. \emptyset Suverpdavo, va \emptyset išausdavo* (ŠT 64).

Iš visų trijų atvejų greičiausiai tik į (21) pavyzdžio pradžią negalima būtų įterpti \emptyset_{Pro3} elemento. Tokią interpretaciją remia semantiniai ir kontekstiniai argumentai. Sakinyje *O kaip milq \emptyset velia, ar matēt?* nulinio elemento referentas bus ‘*bet kuris asmuo, gebantis atlikti veiksmažodžiu nusa-*

¹² „Šakių šnektos tekstai“ (2006) ir „Griškabūdžio apylinkių tekstai“ (2008) – tekstų rinkiniai, kuriuos sudaro trumpi šnektų aprašai, pateikiamos skiriamosios fonetinės, morfologinės, sintaksinės ir leksinės ypatybės. Pasakojimai paprasti, kasdieniai, susiję su prisiminimais apie vaikystę ir jaunystę, karo ir pokario metus, darbus, papročius ir krašto gyventojus, miestelių gyvenimą. Priedas – kompaktiniai diskai su tarminių tekstų įrašais.

¹³ Šis straipsnis parengtas Simonos Akamauskaitės magistro darbo, kur buvo nagrinėjama „Šakių šnektos tekstų“ ir „Griškabūdžio apylinkių tekstų“ medžiaga, pagrindu (Akamauskaitė 2014).

kytą darbą'. Kadangi tai yra pokalbio pradžia, ankstesnis kontekstas nerodo, kad referentas gali būti žinomas ir konkretus.

Visais kitais atvejais galima nesunkiai apibūdinti nulinio veiksnio referentus ir jų požymius, nepaisant to, kad aptariamuose pavyzdžiuose konkretus subjektas nenurodomas (bet plg. (19) sakinio *verpėjos verpdavo*, (20) sakinio *vyrai nešiodavo*). Čia vėl svarbų vaidmenį vaidina veiksmožodžio semantika. (19) pavyzdyje galima išvelgti mažiausiai dvi semantiškai determinuotas nulinio veiksnio pozicijas, kur \emptyset turi skirtingus referentus: 1) 'Tas, kas tvarko linus' (plg. \emptyset *mindavo, ruošdavo, darydavo*), 2) 'audėjos' (plg. \emptyset *išaudžia, ir tą audimą \emptyset išaudė, tai žinokit, prie prūdo \emptyset balina paskui*). Tokia pati situacija ir (20) pavyzdyje – referentai yra 1) 'audėjos' (plg. *išaudė, išaudė lino*), 2) 'siuvėjai ar siuvėjos' (plg. *tai \emptyset pasiuvo vaikam*). (21) pavyzdyje greičiausiai yra net trys nulinio veiksnio referentai: 1) 'tas, kas kerpa avis', 2) 'verpėjos', 3) 'audėjos' (plg. *Reikdavo avj, nu avis \emptyset nukirpdavo. \emptyset Suverpdavo, va \emptyset išausdavo*).

Nulinio veiksnio atsiradimo motyvas greičiausiai tas, kad visas pasakotojo dėmesys nukreipiamas į patį veiksmažodį ar įvykį – pavyzdžiuose vartojami vienaarūšiai tariniai rodo keletą iš eilės atliekamų veiksmų, sukuria dinamišką ir intensyvią veiksmo kaitą, rodančią, kad ne tik pats procesas yra aktyvus, toks pat iš esmės yra ir neįvardytas subjektas ir apskritai visa situacija. Nulinių veiksnių referentus šiuo atveju visų pirma signalizuoja veiksmožodžiai, o atsižvelgiant į veiksmožodžių semantiką referentai paaiškėja iš bendrojo žinių fondo – tai linus apdirbantys žmonės, audėjos, siuvėjai, kitaip tariant, nulinio veiksnio referentus apibendrintai galima įvardyti kaip '*žmones, gebančius dirbti atitinkamus darbus*'. Tokiems nuliniams veiksniams galima priskirti požymį 'nespecifikuotas' (ang. *unspecified*)¹⁴.

Tačiau (19)–(21) pavyzdžių interpretacija nėra vienareikšmė atsižvelgus į \emptyset_{Pro_3} elementą, nes visais atvejais į sakinio struktūrą formaliai būtų galima įtraukti nulinį anaforinį veiksnių \emptyset_{Pro_3} , kurio antecedentai būtų ne '*bet kuri audėja; bet kuri siuvėja ir pan.*' (tai būtų argumentas nulinio veiksnio naudai), bet kažkokie visiškai konkretūs tam tikrus darbus atlikę asmenys. Tačiau tokią interpretaciją gali patvirtinti tik išsami konteksto analizė.

§ 15. Antrąją pavyzdžių grupę vienija veiksmožodžiai, nurodantys destrukcijos ir jai priešingo reiškinių – kūrybos – veiksmus:

(22) *Dabar per karą, kai ten \emptyset išgriovė viską, išdegino, tai šičia perėjom gyvent. Aš jau vis nuo Griškabūdžio toli tai nesiskiriu* (GT 43).

(23) *Ir ten \emptyset durpyną dirbo* (GT 82).

(24) *Šitoje pusėje Dubininkienės buvo restoranas, kur \emptyset nugriovė, tas, čia buvo restoranas* (GT 29).

¹⁴ Dėl termino plg. Маркова, Панёвова, 2002.

(25) *Ø Atstatė čia, tai čia klebonija, toje pačioje vietoje* (GT 31).

Šios grupės pavyzdžius galima dalyti į dvi dalis, nes (23)–(25) pavyzdžiuose nulinio veiksnio referentas yra asmuo. Veiksmažodžiai *dirbti, nugriauti, atstatyti* žymi intensyvų veiksmą, todėl galima manyti, kad subjekto pozicijai yra numatytas aktyvaus veikėjo vaidmuo. Veiksmažodžiai taip pat rodo, kad veikėjui greičiausiai priskiriami gyvo asmens (žmogaus) bruožai, tačiau kalbėtojas gali turėti galvoje ir kokią nors techniką. Bet kuriuo atveju nulinių veiksnių referentams reikėtų priskirti požymį ‘*kokie nors žmonės (ar kokie nors žmonės, valdantys techniką)*’.

(22) pavyzdys yra kiek kitoks, nes jo interpretacija gali būti dvejopa. Viena vertus, būtų galima kalbėti apie nulinį veiksnių, kurio referentas greičiausiai yra ne asmuo, bet veiksniai, kuriems priskirtinas požymis ‘*karinė jėga, kariniai veiksmai*’. Tokiu atveju nulinio veiksnio referentui priskirtinas požymis ‘generalizuotas’ (ang. *generalized*)¹⁵. Kita vertus, negalima atmesti galimybės, kad nulinio veiksnio referentas gali būti ir asmuo, tiksliau tariant, asmenys – ‘*kareiviai*’¹⁶.

Visuose (23)–(25) sakiniuose veiksnio vietoje struktūriškai gali atsirasti ir O_{Pro_3} . Tačiau ar tokiu atveju reikia kalbėti apie nulinį, ar apie nulinį anaforinį veiksnių, kaip ir ankstesniu atveju, galima nuspręsti tik išnagrinėjus platesnį kontekstą.

§ 16. Ir trečioji pavyzdžių grupė, kur neužimtoje veiksnio pozicijoje esantis nulinis elementas turi bene konkrečiausią referentą, plg.:

(26) *Tai sako, dabar tai vaikus Ø nežiūri, tai valgyt neduoda, tada būt atiduota kažin ką, kad būt turėta* (GT 55).

(27) *Ø Išrado taip, kad jisai sirgo depresija, o žinokite depresija, neduok Dieve* (ŠT 82).

Veiksmažodžio semantika rodo, kad čia nulinio veiksnio referentas yra *asmuo*. Skirtumas nuo anksčiau aptartų pavyzdžių čia tas, kad abiem atvejais nulinio veiksnio referentui galima priskirti ne tik požymį ‘*tam tikri konkrečiai neįvardijami žmonės*’, bet ir ‘*konkretus žmogus/ žmonės*’. (26) sakinyje tai būtų ‘*tėvai*’, o (27) sakinyje ‘*gydytojas*’. Tačiau ar čia nulinį elementą reikia traktuoti kaip anaforinį nulinį veiksnių, vėl gali atsakyti tik konteksto analizė. Be jo sunku pasakyti, ar fonetinės raiškos neturintis subjektas yra visiškai nežinomas ir nekonkretus (‘nespecifikuotas’), ar numanomas ir gali būti sukonkretinamas.

§ 17. Atskirai reikia aptarti dar dvi problemines pavyzdžių grupes, kur formaliai galima būtų įžvelgti nulinį veiksnių.

Sakiniai su veiksmažodžiais sakyti ir vadinti.

¹⁵ Dėl termino plg. Маркова, Панёвова, 2002.

¹⁶ Be to, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad sakinyse prasideda žodžiais *Dabar per karą*, o tai leidžia į sakinio struktūrą įterpti ir O_{Pro_3} elementą. Tokiu atveju *karas* galėtų būti to O_{Pro_3} antecedentas (plg. *karas* → *jis* → $Ø$), tačiau šis referentas frazėje *kai ten Ø išgriovė viską, išdegino* greičiausiai būtų per daug konkretus.

(28) *Tai jau jie, nuo tų Velykų lieka kokie, Ø sakydavo macai, aš nežinau, tai pyragai tokie* (ŠT 37).

(29) *Jiejie tai turėdavo tokius, Ø sakydavo iš jaunos veršiukų odos padaryti tie poteriai* (ŠT 39).

(30) *Tai tas toks pradžia tokio to gyvenimo, kaip ir prisimenu supranti, stačiai kaip dabar Ø sakyty kad katorga* (ŠT 48).

(31) *Tai jau ėriukų taukai, tai lajum Ø vadindavo* (ŠT 64).

(32) *Rudenį būdavo tokios šventės jų, aš nežinau kaip jas Ø pavadina* (ŠT 40).

(33) *Ir tos komodos, kai Ø vadindavo* (ŠT 84).

Žiūrint į sakinių struktūrą matyti, kad kalbėjimo veiksmažodžiai *sakyti, vadinti* formaliai atveria veiksnio poziciją, kuris fonologiškai nėra išreikštas. Tada šiuos sakinius būtų galima interpretuoti kaip turinčius nulinius veiksnius, o jo referentams priskirti požymį ‘*tam tikras konkrečiai neįvardijamas žmogus ar žmonės*’. Neabejotina, kad visais atvejais subjektui būdingas gyvumo požymis, nesvarbu, jis priskiriamas žmogui ar kokiam nors gyvūnui (taip būna pasakų tekstuose). Bet koku atveju sakymas, kalbėjimas ir kiti panašūs dalykai rodo, kad veikėjas yra gyvas, gebantis savo mintis reikšti žodžiais. Taigi referentas būtų asmuo, tik ‘nespecifikuotas’.

Tačiau tokiai interpretacijai trukdo tas faktas, jog šiuose pavyzdžiuose veiksmažodžiai *sakydavo* ir *vadindavo*, be tiesioginės leksinės kalbėjimo veiksmažodžio reikšmės, turi ir evidencialumo atspalvį. Todėl gali būti, kad nulinis elementas į sakinio struktūrą įtraukiamas ne kaip nulinis veiksnys, bet kaip evidencialumo žymiklis, kuris, eidamas kartu su veiksmažodžiais *sakyti, vadinti* (t. y. Ø + *sakyti, vadinti*) papildomai signalizuoja, jog adresantas nėra tiesioginis informacijos šaltinis, ir faktus, kuriuos jis pateikia, žino ne iš savo patirties, todėl negarantuoja jų tikrumo. Todėl nulinis subjektas šiuo atveju gali būti net desemantizuotas, nes adresantas čia kalba apibendrintai, leisdamas numanyti, kad galvoje jis turi visus ‘*kurie gali pateikti atitinkamą informaciją*’, jų visiškai nekonkretindamas. Net ir neturint daugiau žinių apie visą situaciją, gautą informaciją galima suprasti teisingai vien dėl to, kad adresantas čia kalba apibendrintai.

Tačiau ir šiuo atveju išryškėja konteksto svarba, nes formaliai į sakinio struktūrą nulinio elemento vietoje galima įtraukti ir O_{pro3} . Tada nulinį elementą reikėtų traktuoti kaip nulinį anaforinį veiksnių, kurio antecedentas galėtų būti koks nors konkretus referentas, pavyzdžiui, ‘*senelis, mama, kaimynas*’, pateikęs atitinkamą informaciją. Vadinasi, norint įsitikinti, ar konstrukcija Ø + *sakyti, vadinti* rodo, kad informacijos šaltinis adresantui nežinomas, ar Ø gali būti susijęs su konkrečiu referentu, būtina žinoti platesnį pasakojimo kontekstą.

§ 18. Antrajai grupei priskirtini tie atvejai, kai veiksmažodis, kuris formaliai irgi atveria veiksnio poziciją, vartojamas 2 asmens forma, plg.:

(34) *Būdavo tokia speciali balana, tą balaną Ø įkišai, tai vienaip Ø paverti, šūvis, atverti atgal, ir kitas šūvis. Ø Paverti, šūvis, apverti, kitas* (GT 25).

(35) *Nu audimo galas, galuos lazdutės įkištos, kita tuščia lazdutė, tai ant tos Ø apmazgai, apmazgai, tai paskui pradedi jau aust. Yra pakojos, tas pakojas Ø prisiriši prie tų nyčių va, ir audi taip* (ŠT 47).

Šiuo atveju kalbėti apie nulinių veiksnių greičiausiai negalima, nes subjektas matyti asmenuojamoje veiksmažodžio 2 asmens formoje, kuri rodo, kad veikėjas yra įkomponuotas į veiksmažodį ir neprivalo turėti atskiros fonologinės išraiškos.

Antrojo asmens įvardis sakiniuose (34–35) atsiranda greičiausiai todėl, kad pasakotojas stengiasi situaciją apibendrinti ir įvardijamą veiksmažodį taiko apskritai ir sau, ir adresatui, ir kitiems galimiems pokalbio dalyviams, tarsi norėdamas pasakyti, kad kalbamą veiksmažodį galėtų atlikti bet kuris asmuo, susidūręs su kalbama veikla.

Vadinasi, šiuo atveju negalima kalbėti ir apie nulinių anaforinių veiksnių, nes jis ne tik sakinio struktūroje, bet ir apskritai kontekste neturi antecedento.

Išvados

Aptarus nulinių elementų analizės teorines prielaidas ir panagrinėjus konkrečius šnekamosios kalbos faktus galima padaryti kelias išvadas.

a) Išanalizavus atskirus pavyzdžius matyti, kad dominuoti galėtų nuliniai veiksniai. Tačiau neretai galima ir dvejopa interpretacija – nulinių elementą galima traktuoti ir kaip nulinių, ir kaip nulinių anaforinių veiksnių. Tokiais atvejais būtina platesnio konteksto analizė, nes nei sintaksinė sakinio struktūra, nei sakinio semantika nepadiktuoja aiškių kriterijų, kuriais remiantis būtų galima aiškiai atskirti nulinių veiksnių nuo nulinių anaforinių veiksnių.

b) Nulinio veiksnių referentai gali būti skirtingi. Pagal požymius, kurie yra jiems būdingi, galima skirti bent dvi grupes. Jas skiriant reikia atsižvelgti į referento požymius, kuriuos diktuoja atitinkamas sakinys ir jo semantika: ‘±gyvas’, ‘±asmuo’, ‘±konkretus’ ir pan.

c) Pirmosios grupės nulinio veiksnių referentams būdingas požymis ‘nespecifikuotas’. Tai tokie referentai, kuriems būdingas požymis ‘koks nors asmuo; žmogus ar žmonės’. Šiuo atveju kalbėtojas į sakinio struktūrą įtraukia nulinių veiksnių ir nesistengia įvardyti subjekto greičiausiai todėl, kad nemano, jog jį reikia konkretizuoti. Jis gali būti savaime aiškus, pavyzdžiui, iš bendrojo žinių fondo ar bendros adresanto ir adresato patirties.

d) Antrąją grupę sudaro nulinio veiksnio referentai, kuriems galima priskirti požymį 'generalizuotas'. Tai tokie atvejai, kai kalbėtojas dėl įvairių priešasčių negali tiksliai įvardyti referentų¹⁷ arba referentą sunku apibūdinti vienu žodžiu¹⁸.

e) Nulinių anaforinių veiksnių referentai, tiksliau tariant, O_{Pro3} atstovaujamų antecedentų referentai, gali būti tik konkrečius požymius turintys ir tekste minimi konkretūs 'asmenys, žmonės', o ne požymį 'gamtos jėgos' turintys veiksniai.

Bene svarbiausia šio straipsnio išvada tokia: norint susidaryti tikrąjį nulinių ir nulinių anaforinių veiksnių vartojimo šnekamojoje kalboje vaizdą, norint aiškiai atskirti nulinių ir nulinių anaforinių veiksnių, norint patikimai nustatyti nulinių veiksnių referentų ypatybes ir jomis remiantis pateikti nulinių veiksnių semantinę klasifikaciją, reikia imtis rišlių tekstų analizės¹⁹.

Literatūra

Akamauskaitė, S. 2014: Nuliniai semantiniai elementai ir jų referencinės ypatybės vakarų aukštaičių kauniškių Šakių ir Griškabūdžio šnektose. *Magistro darbas*, Vilniaus universitetas (rankraštis).

Ambrazas, V. 2004: Ar gali ką nors reikšti tuščia vieta? *Acta Linguistica Lithuanica L*, Vilnius, 136–138.

Bentivogli, L., Pianta, E. 2000: Looking for lexical gaps. In *Proceedings of the ninth EURALEX International Congress*, Stuttgart, Germany, 8–12 August, 2000, internetinė prieiga:

<http://multiwordnet.fbk.eu/paper/wordnet-euralex2000.pdf>

Bentivogli, L., Pianta, E. 2003: Beyond Lexical Units: Enriching WordNets with Phrasets. *Proceedings of the Research Note Sessions of the 10th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics (EACL'03)*, Budapest, Hungary, 67–70.

Булыгина, Т. В., Шмелев, А. Д. 1990: Ситаксические нули и их референциальные свойства. *Типология и грамматика*, Москва, 109–117.

Chomsky, N., Lasnik, H. 1993: Syntax in generativen Grammatik. *Syntax: An International Handbook of Contemporary Research* / J. Jacobs, A. von Stechow, W. Stermfeld, T. Venneman, eds. Berlin & New York, Walter de Gruyter, 506–569.

¹⁷ Plg.: „kai kalboje atsispindinti „naivioji pasaulėžiūra“ nereikalauja tiksliau nurodyti aprašomus reiškinius sukeliančių veiksnių“ (Holvoet, Judžentis 2005, 166).

¹⁸ Plg. tokį pavyzdį: *Išplaukiau Baltijos jūroje siaučiant audrai. Vienu metu vėjo greitis siekė 25–30 metrų per sekundę, o bangų aukštis – 5–8 metrus. Laivą \emptyset mėtė kaip skiedrelę.*

(http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/kitos/lietuvas_zinios/kapitonas_nuo_skolu_spruko_per_audra/.print.1)

¹⁹ Už vertingas dalykines pastabas norime nuoširdžiai padėkoti kolegoms Laimučiuui Laužikui ir Daivai Kardelytei-Grinevičienei.

- Циммерлинг, А. 2008: Нулевые лексемы в синтаксисе: догматика и типология. *Acta Linguistica Petropolitana*. Vol. 4, part. 2. (2008b) Стр. 228–244, internetinė prieiga: <https://antonzimmerling.files.wordpress.com/2009/01/zero-lexemes-dogmatics-typology2.pdf>
- Циммерлинг, А. 2009: Синтаксические нули в теории грамматики. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии*, вып. 8 (15) по материалам международной конференции «Диалог 2009». М.: РГГУ, internetinė prieiga: <http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2009/materials/pdf/81.pdf>
- Civilikaitė, J. 2005: Leksinės erlmės: apibrėžimo ir aptikimo problema. *Texts and contexts: the movement of language. Selected Papers*, Kaunas: VU Press, 480–490.
- Civilikaitė, J. 2006: Lexical Gaps: Resolution by Functionally Complete Units of Translation. *Darbai ir dienos*, Nr.45, Kaunas, 127–142.
- Crystal, D. 2011: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Blackwell Publishing, 6th edition, 554, internetinė prieiga: <http://books.google.lt/books?id=3ZPQVuSgDAkC&printsec=frontcover&hl=lt#v=onepage&q&f=false>.
- Dabartinės lietuvių kalbos gramatika (DLKG)*: 1994, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Haas, W. 1957: Zero in linguistics description. *Studies in linguistic analysis*. Oxford: Blackwell, pp. 33–53.
- Holvoet, A., Judžentis, A. 2005: Beasmeniai sakiniai ir beasmeniškumo sąvoka. *Gramatinių funkcijų tyrimai. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas (red.)*. Vilnius, Lietuvių kalbos instituto leidykla, 161–179.
- Копотев, М. В., Гурин, Г. Б. 2006: Принеси то, не знаю что: представление и поиск синтаксических нулевых знаков и смежных явлений в аннотированном корпусе (Go I know not whither and fetch I know not what: dealing with zeros in a corpus). *Труды международной конференции «Корпусная лингвистика – 2006»*, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 166–173.
- Копотев, М. В., Гурин, Г. Б. 2006: Принципы синтаксической разметки Хельсинкского аннотированного корпуса русских текстов ХАНКО (Principles of the syntactic annotation in the Helsinki Annotated Corpus HANCO). *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. Труды международной конференции Диалог –2006*, Москва: изд-во РГГУ, 280–284.
- Копотев, М. В., Гурин, Г. Б. 2007: Разметка синтаксической неполноты в корпусе. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. Труды международной конференции Диалог –2007*, Москва: изд-во РГГУ, 307–309.

- Ларькина, Н. Б. 2009: О лингвистических исследованиях эллипсиса во французском языке. *Вестник Челябинского государственного университета*. Выпуск № 5, 67–72, internetinė prieiga: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-lingvisticheskikh-issledovaniyah-ellipsisa-vo-frantsuzskom-yazyke>
- Lietuvių kalbos gramatika* (LKG): 1976, Vilnius: Mokslas, 3 t., 624, 635–636; 641; 647.
- Маркова, К., Панеева, Я. 2002: Еще раз по поводу нулевых элементов в структуре предложения, internetinė prieiga: <http://ufal.mff.cuni.cz/publications/year2002/xrak70f.pdf>
- McGregor, W. 2003: *The Nothing That is, The Zero That isn't*. *Studia Linguistica* 57 75–119.
- Мельчук, И. А. 1974: О синтаксическом нуле. *Типология пассивных конструкций, диатезы и залогов*. Л.: Наука, 343–361.
- Mel'čuk, I. 1979: Syntactic, or Lexical, Zero in Natural Language. *Proceedings of the Fifth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 224–260, internetinė prieiga <http://elanguage.net/journals/bls/article/viewFile/2172/2138>
- Mel'čuk, I. 2006: Zero sign in Morphology. *Aspects of the Theory of Morphology* (Ed. by D. Beck). Series: Trends in Linguistics. Studies and Monographs [TiLSM] 146. De Gruyter Mouton, 469–516.
- Падучева, Е. В., Лященко, Т. К. 1973: Эллипсис как нулевой анафорический знак. *НТИ. Сер. 2, No 5, 1973. Русская разговорная речь*. М.: Наука, 20–31.
- Panevová, J. 1998: Ellipsis and Zero Elements in the Structure of the Sentence. *Tipologija, gramatika, semantika. K 65-letiju Viktora Samuiloviča Chrakovskogo*. Sankt-Peterburg: Nauka, 67–76.
- Плунгян, В. А. 1994: К проблеме морфологического нуля. Знак. Сборник статей по лингвистике, семантике и поэтике. *Памяти А. Н. Журицкого*. Москва: Русский учебный центр МС, 148–155.
- Segel, E. 2008: *Re-evaluating zero: When nothing makes sense*. *Journal of Theoretical Linguistics* [online], Vol. 5, No. 2 [cit. 2008-12-18] 1–20, internetinė prieiga http://www.skase.sk/Volumes/JTL12/pdf_doc/1.pdf
- Zimmerling, A. 2008: The Null-Subject Parameter, Overt Expletives and Zero Subjects in Scandinavian Languages. *Revisiting Parameters: Holmberg and Platzack (1995) Reloaded*. University of Lund, October 16–17, internetinė prieiga: <http://antonzimmerling.files.wordpress.com/2009/01/revzimmerlinglund08.pdf>
- Vychodilova, Z. 2001: Синтаксический эллипсис в русском и чешском языках, internetinė prieiga: <http://www-gewi.uni-graz.at/gralis-alt/4.Gralisarium/GraLiS%202001/Vychodilova2.htm>
- Vujević, V. M. 2012: *Ellipsis and substitution as cohesive devices*, Sarajevo universitetas, 407–415.

Zimmerling, A., 2007: Zero lexemes and derived sentence patterns. *Wiener Slawistischer Almanach. Linguistische Reihe*. Sonderband 69. MTT 2007 preprints. Klagenfurt, 457–470.

Žulys, V., 2003: Dėl tariamos nulinės jungties. *Acta Linguistica Lithuanica XLVIII*, Vilnius, 177–184.

Vytautas Kardelis
Lietuvių kalbos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto 5, 01513 Vilnius, Lietuva
[\[vytautas.kardelis@flf.vu.lt\]](mailto:vytautas.kardelis@flf.vu.lt)

Gauta 2014 m. gruodžio 8 d.
Priimta 2014 m. sausio 9 d.

Simona Akamauskaitė
[\[simona.akamauskaite@cr.vu.lt\]](mailto:simona.akamauskaite@cr.vu.lt)